

Милеса Стефановић-Бановић

milesa.stefanovic@ei.sanu.ac.rs
Етнографски институт САНУ, Београд

Пионирски рад Гаврила Стефановића Венцловића на преношењу хришћанске традиције на народни језик*

Гаврил Стефановић Венцловић, јеромонах, вредни писар и надахнути беседник из прве половине XVIII века, својим радом обележио је једно од кључних раздобља у историји српске културе. За собом је оставио око 20000 руком писаних страна, од чега око 9000 на народном језику. Његови преписи настали су за потребе богослужења, али је, настојећи да допре до своје пастве, проповеди преводио и приређивао на народном језику. У настојању да их учини што разумљивијим и пријемчивијим „сељану некњижевном“, не само да их је преводио на народни језик, већ је апстрактнија или термилошки компликованија места објашњавао, уносећи примере из свакодневног живота. Покушавајући да буде што ближи својим слушаоцима, користио је њима разумљиве изразе и појмове, те у своје проповеди уноси бројне детаље из народног језика, обичаја и свакодневног живота.

Кључне речи: Венцловић, преношење традиције, беседе, народни језик.

Gavril Stefanović Venclović's Pioneer Work on Transferring Christian Tradition to Vernacular Language

Gavril Stefanović Venclović, hieromonk, hard-working scribe and inspired orator from the first half of the XVIII century, marked one of the key periods in the history of Serbian culture. He left some 20000 hand-written pages behind, out of which some 9000 written in vernacular language. His transcripts were primarily made for church service needs, yet, trying to reach his flock, Venclović was translating and adapting them to vernacular language. In his effort to make them understandable and available to “illiterate peasant”, not only that he translated the sermons, but also tried to explain segments that were abstract or of more complex terminology by inserting examples from everyday life. Trying to be as closest to his audience, Venclović used expressions and terms they were familiar with, thus his sermons were entered by numerous details from folk language, customs and everyday life.

Key words: Venclović, tradition transfer, orations, vernacular language.

* Рад представља прерађени и прилагођени део докторске дисертације „Беседе, слова и поуке на Благовести у преводу и преради Гаврила Стефановића Венцловића“ и резултат је рада на пројекту 177028.

Увод

Гаврил Стефановић Венцловић (1680?–1746?), јеромонах, писар и проповедник, за живота је постао познат као „славни беседник из Сентандреје“ (Ковијанић 1953, 164), а данас га знамо као аутора најобимнијег књижевног споменика на народном језику из прве половине XVIII века.

О његовом животу налазимо сразмерно мало поузданих података. Сматра се да је рођен негде у Срему, око 1680. (Ivić 1997, 100) и да је у Угарску, у Сентандреју, дошао током Велике сеобе (Popović i Bogdanović 1956, 233). Читање, писање и богословска знања стицао је у преписивачкој школи коју су при капели Св. Луке у Сентандреји покренули рачански монаси¹ (Pavić 1972, 10–12). Ту је највероватније и рукоположен (Pavić 1972, 16), а о његовом даљем животу срећемо тек појединачне фрагменте, углавном из његових рукописа и писама. Знамо да је боравио у градовима на Горњем Дунаву – Сентандреји, Коморану и Ђуру – стално се селећи, а често се не задржавајући дуже у једном месту (Popović i Bogdanović 1956, 234).

У то време, честе промене свештеника нису биле неуобичајене. Варошице су биле мале и сиромашне, па су они често узимани у најам на по годину дана. Са осипањем православног становништва све чешће се дешавало да парохијани не желе или не могу да плаћају пароха, а сукоб са свештенством био је редовна појава (Popović i Bogdanović 1956: 238).

Уопште, положај Срба у Угарској још од самог досељавања био је тежак. Иако су им повластицама цара Леополда I из 1690. и 1695. године гарантоване слобода вероисповести, аутономија и ослобађање од пореза („десетка“) (Radonić i Kostić 1990), остваривање ових права зависило је од тренутних интереса на двору. Дворском ратном савету била је потребна јефтина и поуздана војска, Дворска комора настојала је да од Срба убира порез, а мађарска властела да од њих начини своје кметове. Поред тога што су били у тешком положају и исцрпљени честим ратовима, живот Срба у Угарској у првој половини XVIII века отежавале су и оштре зиме, сушне године и епидемије куге (Popović 1959, 88, 103, 253).

У тим околностима стално се преплићу и прожимају верски и етнички идентитет, а манифестација једног најчешће је и манифестација другог. Због тога је српско становништво посебно погађала агресивна пропаганда католичке цркве; било је изложено сталном верском притиску, а неретко и насиљу².

¹ Рача – манастир близу Дрине, код Бајине Баште, познат по преписивачкој школи.

² Године 1708. у будимском дистрикту жале се да их католици називају „чизматизима“, силом нагоне да празнују католичке празнике, а православне свештенике излажу подсмеху. У вараждинском генералату 1718. избија буна због убиства православних свештеника, а из 1720. је жалба будимских свештеника да их Мађари и Немци узнемиравају при служењу

Посебан проблем представљао је недостатак богослужбених књига. Књига пренетих током Сеобе није било довољно за просторе на којем су се Срби настанили. Све до 1770. године није им била дата дозвола за оснивање штампарије (Skerlić 1923, 143), па су се књиге умножавале преписивањем.

Живећи често у оскудици, како сам наводи: „писах си зело скудоуман и без места, в чуждих домех из чуждих книг, в оскудени телесних потреб, в хитошти...“, Венцловић се издржавао преписивањем (Pavić 1972, 25). Радио је вредно и много, тако да је иза њега остало око 20000 руком писаних и илуминираних страна. Већину тог корпуса чине богослужбени текстови на црквенословенском, али је око 9000 страна на народном језику (Pavić 1972, 97–98). Народним језиком писана су житија, тумачења јеванђеља, а посебно су занимљиви зборници црквених беседа. У њима се на појединим местима одважавао, супротно средњовековном маниру, да и сам проговори, додајући краће или дуже сегменте тексту који је преводио. Понегде су ове допуне веома развијене и представљају дигресију у тој мери да се могу сматрати Венцловићевим самосталним целинама, што је представљало велики искорак у односу на дотадашњу праксу (Stefanović-Banović 2015, 29).

Међу зборницима беседа које је Венцловић приређивао на народном језику били су преводи зборника украјинских проповедника³. Један број ових текстова оперисао је појмовима и логичким конструкцијама непримереним Венцловићевим слушаоцима, које су у највећем броју чинили паори и шајкаши⁴. Стога је места која би била нејасна, тешко преводива или превише апстрактна настојао да поједностави, преприча и појасни.

Његови напори не завршавају се на преношењу беседа на језик разумљив слушаоцима. Пола века пре Доситеја Обрадовића, у Венцловићевим беседама срећемо просветитељске идеје. Иако знатно скромнијег образовања од Доситеја, Венцловић је био свестан значаја просвећивања. Између осталог, критиковао је непримерено понашање свештенства, наглашавао да је међуљудска помоћ важнија од „празног богомољства“, указивао је на трагичне последице незнања и примитивизма у народу, нападао ружне обичаје, кудио бахатост „богатица“, истицао значај сељака, залагао се за

литургије, убацујући у цркву поган, овчје главе и кости (Pavić 1972, 19). Постоји податак да се још 1702. због верског прогона око 1000 породица вратило у Турску (Trifunović 1972, 44).

³ Пре свега, зборници Лазара Барановича и Јоаникија Гаљатовског. Наиме, у настојању да се одбрани од агресивне пропаганде језуитских мисионара на новим просторима, Српска црква је набављала дела украјинских беседника, који су већ имали развијен апарат у борби против језуита у другој половини XVII века (Jovanović 1911, 124).

⁴ Од ранијих времена, шајкаши су из поколења у поколење служили у лаким речним флотилама, на шајкама – плитким и уским, али дугим и покретним лађама. Њихов значај и углед нарочито су порасли у XVI веку, са упадима Османлија преко Саве и Дунава. За време рата, шајкашима је било дозвољено да са породицама живе у логорима. У миру, били су господари у својим насељима, самостално управљали пословима и имали одређене племићке привилегије (Cerović 1997).

лично достојанство изнад племићких привилегија, па чак и, далеко испред свог времена, говорио о неправној жени (Pavić 1972, 111–115).

У настојању да просвети своје слушаоце, Венцловић се користи низом средстава којима покушава да оствари близак и срдчан однос са аудиторијумом. Налазимо бројне примере: почев од обраћања у присном тону, попут „браћо Дрињани“ (Pavić 1972, 8), фамилијарних позива као што је да „лепо у милокрвству међу собом братски хубаво проводимо (празник)“ (720б–721а), уплива бројних турцизама, па све до преношења читавих библијских прича у духу народне традиције. Баш то залагање да беседу учини што ближе слушаоцу – и то оном који би га најтеже могао разумети – учинило је да у његове рукописе подређени бројни елементи свакодневице из прве половине XVIII века.

О улози и значају Гаврила Стефановића Венцловића у преношењу хришћанске писане традиције већ је писано⁵. У овом раду ћемо се бавити одређеним аспектима Венцловићевог књижевног и беседничког стваралаштва. Јасно, преношење хришћанске традиције је у саставу свештеничке службе и могло би се поставити питање због чега је Венцловићева улога ту посебна. Стога треба имати у виду неколико аспеката његовог рада у књижевности и у беседништву.

Пре свега, у време и на простору на којем је Венцловић живео и стварао, учених људи било је веома мало. Просечни културни ниво високих јерарха био је скроман, а ниједан митрополит до Павла Ненадовића није завршио неку духовну академију (Popović i Bogdanović 1959, 342). Гаврил је био међу ретким писменим свештеницима, док је велика већина или знала „читати слабо“ или била потпуно неписмена, а потребне обреде је знала напамет (Popović i Bogdanović 1959, 357–358). Ипак, оно што га у потпуности издваја и у чему можемо посматрати Венцловићев индивидуални допринос преношењу традиције јесу преводи, прераде и, посебно, допуне текстова које је преносио.

Овде ћемо настојати да прикажемо Венцловићево дело из аспекта преношења хришћанске писане традиције. Преношење традиције као такве, извесно, није био једини циљ Венцловићевих беседа, већ су то биле и духовне и моралне поуке. Ипак, средство којим је то чинио, које је укључивало бројне

⁵ Први аутор који је писао о Венцловићу био је Гаврило Витковић, који је седамдесетих година XIX века започео вишегодишњу акцију прикупљања српских старина по Аустроугарској и њиховог преношења у Србију. Међу њима се налазила и већина данас познатих Гаврилових рукописа (Стефановић-Бановић 2015, 3). О Венцловићевим беседама писао је Владан Јовановић (1911), а до сада најопсежнију студију дао је Милорад Павић (1972). Међу најчешће цитираним ауторима који су се бавили беседама јесу Ђорђе Трифуновић (1972, 2013), Челица Миловановић (1981, 1982), Мирослав Тимотијевић (1995, 2000), Томислав Јовановић (2000, 2004), Димитрије Стефановић (2002). У новије време, Маја Анђелковић (2008) у својој докторској дисертацији подробно је анализирала беседе на Дан Христовог рођења, бавећи се, између осталог, и њиховим педагошко-епистемолошким карактером.

примере из хришћанског предања, учинило је да преношење традиције буде неодвојиви део његове беседничке и просветитељске мисије.

Ово ћемо покушати да прикажемо на примеру Венцловићевих беседа на празник Благовести⁶. Користећи се Венцловићевим назнакама у рукописима покушали смо да пронађемо предлошке беседа међу доступним словенским рукописним, односно старим штампаним књигама. Затим смо, поређењем Венцловићевих превода са изворним текстовима, настојали да раздвојимо дословно преведени текст од оног који представља Венцловићеву прераду. У примерима које дајемо Венцловићеве допуне и прераде биће истакнуте курзивом.

Венцловићев поступак

Први утисак који читаоци Венцловићевих беседа могу стећи јесте да постоји изразито настојање проповедника да оствари емотивну блискост са својим слушаоцима. При томе он користи читав низ језичких средстава: од обраћања аудиторијуму, преко појединих речи којима излагање стилизује у духу народног говора, до разговорних фраза и конструкција.

Тако, на пример, на једном месту излагање започиње речима:

Те одсад већ обреченост има исказати вашем *добром кметству* [...] такођер и вас *свију лепо просим* за послушање с усрђем (659а).

Обраћање „кметству“ са извесном наклоношћу никако није само беседничка форма. Како Павић наводи, Гаврил је имао посебно поштовање за ниже слојеве становништва, истовремено критикујући властелу:

„Тко те храни? Не орач ли и копач? Да их није, како би се ти, господичићу, живио: ко кога храни оно му је и господар!“ (Pavić 1972, 73).

Затим, у Венцловићевој лексици проналазимо читав низ речи за свакодневне појмове које израз боје у народни. На пример:

Еда рече Христос: Греху је *накнађац* (=накнада, плата) (713а).

Готово је срце моје, Боже, готово *изригати* лепу реч ми, то слово што се *одебелило* с телом (674б).

Онај коме нису *шувртне* руке и чиста је срца [...] (696б).

[...] бивају високи, јаки у снази, крути *коштунави*, ка заточници гиганти (714а).

Венцловићев труд да се слушаоцима обраћа језиком који не само да им је био разумљив, већ и, претпостављамо, којим су сами говорили, огледа се

⁶ Беседе на Благовести налазе се у рукописној књизи *Слова изабрана* (1743), који се чува у Архиву САНУ под бројем 137.

и у употреби бројних турцизама. Неке Венцловић користи и поред тога што за њих постоје српске речи, попут:

[...] што је отпало и пометнуто *убатаљено* било остало, при(х)ватно битће (644а).

[...] ако је кога голем *дерт* (=јад, бол, мука) сустигао [...] (669б).

Видим да си сасма *обегенисала* (=заволела) тога твога милостника, те га врло тајиш од мене (620а).

Још илустративнији су примери извођења речи са српском основом и турским наставцима: *издаваџија* (598б), *придоставаџије* (625б), *пшеницораздаваџија* (640а), *управаџија* (702а) итд.

Венцловићево настојање да приближи језик проповеди народном не завршава се уношењем појединачних речи. На појединим местима, у дијалозима или када преноси неку динамичнију радњу, његов наратив постаје пун колоквијализама и разговорних конструкција:

Тим часом он *ћипи*, *лати* своје копље [...] *хакну* Јулијана с копљем у прси и *пронузи* га [...] (696б).

[...] он *ћуши* човека [...] (707б).

[...] *таки га скопа за чупе* (=одмах га ухвати за косу) и одвуче га, те га *тури* у ону ватрену пећ [...] (704а).

[...] чисте од туђоженског пипољења и намигивања [...] (726б).

Изговори то твоје *шарање* и *блакави посао*! (616б).

[...] да му *таки* на пању главу с мојом дунђерском бравом *отфирим* (617б).

Јао, леле мени! (657а).

Гаврилови напори да оствари комуникацију са слушаоцима нису сведени само на стилизовање израза у духу свакодневног језика. На појединим местима то није ни било могуће, јер за неке апстрактније термине на црквенословенском нису постојали одговарајући термини на народном језику, или их бар Гаврил није познавао. Стога су посебно занимљива решења којима он преводи појмове попут „благвест/благвесник/благовештење“, „бешчинствовање“, „достојинство“, „злословљење“, „благопријатност“, „оваплотити се“, „благодат“, „уподобити“ итд. Илустрације ради, дајемо неколико поређења превода са изворним текстом, сматрајући да је он разумљив у довољној мери да прикаже Венцловићев поступак:

Оригинал: Јако Маријам не бешчинствова.

Венцловић: *Да ја, Марија, нисам шареним путем пошла грешити* (610а).

Оригинал: Скажи ми онога достојинство.

Венцловић: *Толико искажи ми [...] откуда је, тко је тај, чеговић ли је* (618а).

Оригинал: И порожденије отрочете (=детета) мојега злословит ме.

Венцловић: *Те порођење мога детета ми нагриза ме псујући и ружећи* (619а).

Поред тога што беседу настоји да учини разумљивом, на појединим местима Венцловић разрешава и симболичка значења, додајући преводу изворног текста тумачење различитих метафора или алегорија. Занимљиво је и то што су његова објашњења у духу народног језика и стоје у извесној стилској дисхармонији са стилом оригиналног текста. Чак и овакви детаљи, наизглед мање важности, подвлаче његову посвећеност преношењу хришћанског предања. Гаврил се не устручава да декомпонује симболизам изворне мисли и њен узвишенији стил протка колоквијалним, дајући предност суштини над формом, комуникацији над конзервацијом. У наредним примерима, истакнути су сегменти који представљају Венцловићеве допуне:

Јерно Господ присвојава се с добротворењем к својој му земљи, а ми смо християни та његова земља што Бог назире, кара и милује, иштући му да издаје свој плод (675а).

Тога рад(и) дужни смо га побожно светковати и душевно ходити, поштено и с правцом, милокрвно и кротко, не пушити се по себи ни(т) се што кечити и бечити, спречати се на кога и у нос духати мршало (722а).

Сажимајући претходно разматрање Венцловићевог поступка, можемо констатовати да оно што обједињује сва његова настојања јесте посвећеност преношењу и појашњавању „живе речи“ хришћанског предања. Чини се да он беседу не сматра сакралном формом, коју треба у што вернијем облику издекламовати, већ пре полазном основом коју треба обликовати, допуњавати, прилагођавати, а све са циљем да буде што ближа и пријемчивија слушаоцу. Ову тежњу потврђује како низ средстава којима се служи, тако и слобода са којом их употребљава. Обраћање слушаоцима са извесном срдечношћу и понизношћу није само беседничка фигура, већ пре стоји у склопу настојања да се са аудиторијумом повеже пре свега на емотивној равни. Преводећи и стилизујући језик тако да буде што ближи народном, како на нивоу речи и израза, тако и читавих конструкција, настоји да уклони језичку баријеру између црквенословенских предлогака и своје пастве. Разрађујући и објашњавајући апстрактне и богословско-филозофске термине покушава да ширем аудиторијуму пренесе значења и идеје обично резервисане само за узак круг школованих. Коначно, декодирајући симболичка места, објашњавајући значење алегорија свакодневним, разговорним изразом, настоји да чак и места за које је потребно богословско предзнање учини доступним и, пре свега, поучним.

Примери

У наставку, покушаћемо да на појединим конкретним примерима прикажемо фрагменте хришћанске писане традиције који су, захваљујући Венцловићевом раду, вероватно по први пут могли бити разумљиви неписменим слушаоцима. Као посебно илустративне издвојићемо преводе две

беседе украјинског проповедника Јоаникија Гаљатовског, на којима ћемо посматрати Гаврилов поступак.

Као што смо раније навели, Венцловић не ствара потпуно независно. Његов избор тема условљен је предлошцима – зборницима које је преводио и прерађивао. Иако су поједине његове допуне толико развијене да прерастају у потпуне дигресије у односу на полазни текст, те се могу сматрати и самосталним целинама, не можемо рећи да у његовом стварању постоји неки посебан и јасно дефинисан програм. Пре се може рећи да је, што се, уосталом, може закључити и из његовог сопственог сведочења, зборнике преписивао редом којим се за тим указивала потреба у свакодневној свештеничкој пракси (Јовановић 1911, 118). Обично би радио на беседама намењеним читању на богослужењу на следећи већи празник. Ипак, чак и овако изоловани и неповезани, многи сегменти хришћанске писане традиције које је Венцловић преводио спадају у прве покушаје превођења на народни језик.

Пре свега, налазимо фрагменте из Светог писма. Структура садржаја које је Венцловић преводио основни је разлог због којег су они бројни и разноврсни. Павић иде дотле да сматра да се у његовом обимном делу налази

„један слободан, али ванредно песнички и успео превод готово целе Библије, и кад би се ти одломци, расути у виду цитата и парафраза, скупили и систематизовали, ми бисмо схватили да смо имали један класичан превод Светог писма стотину и више година пре појаве Вуковог и Даничићевог, а на истом уметничком нивоу“ (Pavić 1972, 182).

Најпре проналазимо прилично веран превод стиха из Књиге постања (1. Мој. 32, 1). Чак и у овом кратком сегменту Венцловић настоји да живописније дочара сцену:

Венцловић: Оде Јаков на свој пут, згледну и виде око себе ангелске буљукe многе.

Даничић: А Јаков отиде својим путем; и сretoше га анђели Божји.

Затим, читамо парафразу из Књиге изласка, место у којем Мојсије сматра да није достојан да поведе Јевреје, будући да је „спорих уста и спорог језика“ (2. Мој. 4, 10-13). Венцловићева прерада доноси актуализацију контекста (фараон је „цар“ и окружен је „бољарима“), али и универзалну поуку о људском достојанству коју Венцловић извлачи из ове старозаветне приче, а која није саставни део предлошка:

За оног давнашњегa доби, кад је Бог пошилиао пророка Моисеа к јегипатскомy цару фараону, те му заказа да му има говорити, *не молећи се ни на колена пред њим падајући ка цару, него стојећи супрoти очију му и оштро говорећи*, да пусти људе израилске из своје му земље изаћи. *На то устурчао се је* и бојао Моисеј ити к цару фараону *такве незгодне проћу цара речи* говорити му. Те се *је пред Богом својом маном одрицао, како не може то од њега бити*, јер он је у језику мутав. А од много дана има како ништа

говорити не може. И ондре бистро и разговетно говорење ваља човеку пред царем и сви му бољари да је (693б–694а).

Из старозаветне Књиге пророка Данила Венцловић парафразира пророкову визију, па у наставку даје њено тумачење:

Венцловић: *То рече: стар годинами сеђаше. Столица му от пламена бијаше, тако и кола му бијаху горућ огањ што се на њима возаше, седећи у коли на врло високој столици. А те и столице и кола све су то ангели от сваке форме код Бога, сваки особито за своју служњу потребу* (706а).

Даничић: Гледах докле се поставише пријестоли, и старац сједе, на ком бјеше одијело бијело као снијег, и коса на глави као чиста вуна, пријесто му бијаше као пламен огњени, точкови му као огањ разгорио (Dan. 7, 9).

Другу причу из исте књиге, која је у предлошку само наговештена, Венцловић износи у целости, парафразирајући и комбинујући неколико стихова:

Венцловић: За Данилово доби кад су тамо Исраили били заплени до седамесет година, а пророк Данил мољаше се Богу да и(х) већ курталише из робства. У томе дође к њему архангел Гаврил те му рече: „Не тужи Даниле, ево ја сам дошао послат од Бога да вас изведем у ваш вилает. Ал ето врло ми је досад спречао пут кнез перскога царства. Има дваист и један дан што смо се за то преречивали, и да ми није у помоћ био дошан наш господин Михаил не знам што би чинио. Он ми поможе, те добих то извести вас (702а–702б).

Даничић: И рече ми: Данило, мили човјече! слушај ријечи које ћу ти казати, и стани право, јер сам сада послан к теби. И кад ми рече ту ријеч, устах дркћући. И рече ми: не бој се, Данило, јер првога дана кад си управео срце своје да разумјеваш и да мучиш себе пред Богом својим, услишене бише ријечи твоје, и ја дођох твојих ријечи ради. Али кнез царства Персијскога стаја ми насупрот двадесет и један дан; али, гле, Михаило један од првијех кнезова дође ми у помоћ; тако ја остах ондје код царева Персијских (Dan. 10, 11–13).

Предање о анђелима Венцловић доноси и из Књиге пророка Исаије, у преводу који у великој мери одговара Даничићевом:

Венцловић: Пусту се *рече отзгор* један к мени *између серафима* серафим. И имаше у руци горућ угаљ, што га бијаше с клештима из олтара узео, те ш њиме дотаче се моим устнама: горући угљен *прознањује* (707а).

Даничић: А један од серафима долетје к мени држећи у руци жив угљен, који узео с олтара клијештима, и дотаче се уста мојих, и рече: ево, ово се дотаче уста твојих, и безакоње твоје узео се, и гријех твој очисти се (Isa. 6, 6–7).

Као што смо већ навели, Венцловићев избор фрагмената из Светог писма и других текстова у потпуности је одређен текстом беседе коју преноси. Ипак, веома је занимљиво што се међу тим фрагментима налази и један апокрифни, из дефтероканонске Књиге Товита. Гаврил, готово потпуно самостално, сажето препричава њену трећу главу (Stefanović-Banović 2015, 229):

Из тога реда је био архангел Рафаил, што је проводио Товијина сина, те га ожени. И што је био зли дух при оној невести Сари те јој је морио мужеве. Лати онога демона именом Азмодена, отишка га те га свеза, у јегипатској пустињи, да Тови квара не учини (703а).

Међу темама из Новог завета проналазимо веома језгровит опис Христовог живота, у облику и изразу који умногоме подсећају на кратку народну приповетку. Иако, како примећује Ч. Миловановић (1981, 36), живахност приповедања не треба бити мерило оригиналности Венцловићевог текста – јер се сличан израз може срести и у предлошцима – поређење са извором не оставља простор за сумњу да се у овом случају ауторство може приписати Гаврилу:

Пона(ј)пре указао се је био дететом маечким. После дванајестогодиштан, кад га мати с Јосифом тражећи трећи дан нађоше у јерусалимској цркви дишпоштајући му се о књизи с матори учитељи. И пак о три(де)ст година по крштењу учећи му и приверујући на своје богопознање народ, опет на крсту разанет. А најпосле пак се хоће указати под небом, каде дође судити живим и мртвим, страшан судија (717а).

Наводе из Светог Писма Венцловић по правилу преноси превodeћи прилично верно или парафразирајући тако да се значење не само очува, већ и нагласи. Међутим, у појединим случајевима цитате мало модификује, тако да би у њима за неку тврдњу нашао аргумент, додатно је поткрепио или подвукао. Упоредимо, на пример, стих из Посланице Римљанима, и други, из Посланице Коринћанима:

Венцловић: Ох, јадни ја човек! Ко би ме избавио из овога смртна тела? (703б).

Карацић: Ја несрећни човјек! Ко ће ме избавити од тијела смрти ове? (Рим 7, 24).

Венцловић: Ако за овога живота тек само у Христа се хоћемо уздати без нашега труда, то понајгори смо от сви(х) људи (713а).

Карацић: И ако се само у овоме животу надамо у Христа, јаднији смо од свију људи (1.Кор. 15, 19).

У оба примера Венцловић чини, како делује, малу измену реда речи. У првом случају то је „смртна тела“ уместо „тијела смрти ове“, што је измена која донекле мења значење стиха, али није карактеристична за Венцловића, већ је превод који се среће и у многим савременим верзијама. Међутим, измена редоследа у другом примеру не само што значајније мења смисао, већ

је извесно учињена намерно, да би се поентирало у жељеном правцу и упутила поука о значају сопственог залагања у животу.

Фрагменти из различитих житија, прича и легенди које проналазимо у анализираним беседама представљају места на којима Венцловић најслободније интервенише. Оно што је у предлошку тек пар реченица, у његовој преради развија се у читаву причу, а суво казивање оригинала постаје живо и добија одлике народне прозе. Са једне стране, то је било у складу са традиционалном улогом ових жанрова, која је пре свега била усмерена ка преношењу поуке. Са друге, они обилују наративним казивањем, погодним за обликовањем у народни израз.

Некада његове допуне служе томе да излагање оживе, развију и задрже пажњу слушаца. На пример, проналазимо сегмент из житија Св. Петра Атонског, који у Венцловићевој преради гласи:

Каде је римски принцип Петар био наумио покалуђерити се, те се је одрекао војевања, и обрече се до своје смрти служити Господу Богу. Размишљаваше се куд би на страну отишао да нико не зна куд се је подео за њега. У томе указа му света Богородица милост своју. На сну му дође к њему, те му рече да иде тамо у Атонску гору, штоно се сад Света Гора назива, и онде ће своје спасеније стећи борављећи му насаму. И то он таки послуша и учини, те би свет. До њега је пуста била она гора, он је први насели (696а).

Гаврилово казивање хришћанских предања често се не ограничава само на директан предлогак, тј. текст који је преводио и допуњавао. На неким местима он обухвата више извора, комбинујући их у јединствену приповест. Тако, на пример, у изворном тексту беседе Јоаникија Гаљатовског, уз навод из житија на маргини стоји референца на *Историју Барона Цесара*⁷. Венцловић је, вероватно следивши ову назнаку, али уневши и бројне народне обрте, својим парохијанима пренео целовитију причу:

Каде је одметник христијанскога закона цар Јулијан злом се био извадио на хрисћане, и кћаше да и(х) изсече и побије, ти доби сама је света Богородица их от те му смрти одбранила. Тадар Јулијан с Перси се бијаше и говораше док се врати по Капатоћи све христијане да погуби. А они у тојзи тузи чекајући љуте смрти, дању ноћу с плачем по црква се мољају највише пресветој Богородици, да и(х) с отога курталише. А свети мученик Меркурије лежаше у кивоту у великој цркви, и његово бојно копље више кивота му стајаше преко чивја обешено. Ето ти једнош тек смотре свети велики Василије где дође Богородица у цркви пред кивот мученика Меркурија. Те му рече да иде убити цара Јулијана. Тим часом он ћипи, лати своје копље, у перској земљи насред табора хакну Јулијана с копљем у прси пронузи га.

⁷ О *Историји Барона Цесара* у Венцловићевим прерадама видети Миловановић 1981, 34–36.

И пак таки натраг дође, остави на место за белег крваво своје копље, леже у свој кивот несвиђено људма (696б–697а).

На сличан начин, посредством Гаљатовског, из *Историје Барона Цесара* Венцловић преноси и једну легенду о одбрани Цариграда. У изворном тексту она је наведена у свега неколико реченица, које Гаврил проширује у читаву причу у народном духу:

Како се је та проба и згодила била доста пут с таквим њезиним Цариграду одбрањивањем од непријатељске војске. Једанпут бијаше под Цариград дошла туштена перска војска и наоколо обколила загнећи се јуришем да га узму. Ето ти једном доби видеше Перси где једна врла госпођа кроз капију градску изађе у њихов табор с многима хубаво оденути фразимерки и с млади ичоглани цареви. Прознаше они да је то царица изнутра и учинише јој пут да иде к шатору везирову. Рекоше: „Зар иде да проси мир?“ А таки оставише бити се докле виде што ће се доконати. Ама то бијаше сама света Богородица што и чуваше Цариград од непријатеља. Дође она тако с тафром до шатора везирова кроз бојску турску и онде је нестала. Донекле они чекаше што ис тога да буде, пак многа господа одоше да виде што се то за много доконава, те она не излази испод шатора, нити кога хабра има. Видеше јер неима је онде, нити ју је везир видео закле им се. Чудише се што би то било, кад су је сви видели јер је онде дошла. Не свероваше, него се за то свадиише међу собом. Удри де, чити, пати, бише се и секоше, тај дан до ноћи, тушта и(х) погибе. На сутрадан одоше испод Цариграда својим путем натраг, а Грци и(х) потераше кад видеше јер и(х) је много изгинуло те беже (700б–701а).

За Цариград је везана и једна прича о чуду којим је Богородица сачувала од смрти јеврејско дете, које се причестило заједно са хришћанском децом, због чега су га родитељи сурово казнили. Венцловић настоји да излагање учини још динамичнијим и да јој додатни колорит подвлачећи поједине детаље, те тако појача утисак слушаца:

Здесило се је било једанпут то чудо у Цариграду на Ускрс. Ишли деца, ђаци причестивати се рано у цркви. Замеша је уједно и њима непознано и једно чифутче дијете, те се и оно причести. А каде дома дође, каза он то своме отцу и матери неверним жидовом, да се је причестио тела и крви Христовој. А отац му стаклар бијаше, врло се он за то на своје дете разљути. Таки скопа га за чупе и одвуче га те га тури у ону ватрену пећ ге слива стекла. А на трећи после дан оде му матери к оној пећи да му кости види јесу ли изгореле. И за велико чудо, нађе свога јој тога сина жива и здрава. Запита га како није изгорео у ватри. Отказа он, те рече: „Заради тога, матери, нисам изгорео, јерно доходила је к мени једна лепа невеста, те је гасила свакад око мене ватру, и доносила ми је јести кад ми је ваљало.“ А та је то невеста била пречиста дева Богородица. (704а–704б)

Закључак

С обзиром на историјске и друштвене околности у којима је живео, може се поставити питање колики је непосредан ефекат Венцловићев рад могао имати у времену у којем је живео⁸. Извесно је да није имао неког ширег друштвеног утицаја, већ да је његов круг деловања био ограничен на непосредне слушаоце. Разлози су вишеструки: његова дела била су појединачни рукописи, који се нису могли лако умножавати. Чак и да је Србима било дозвољено штампање књига (што неће бити све до 1770. године), како примећује Владан Јовановић, у то време је било врло мало писмених људи. Јовановић ипак сматра и да је Гаврилов превод био у предности над оригиналом, како због тога што је био писан народним језиком, тако и због тога што се Венцловић посебно задржавао на питањима из свакодневног живота, која је нарочито обрађивао. Према томе, иако његов књижевни рад у то време није имао већег утицаја, беседе су код слушаца морале имати успеха, о чему сведоче и оновремени списи који Венцловића помињу као „славног беседника из Сентандреје“ (Jovanović 1911, 125–126).

Стога сматрамо да Венцловићев рад, премда ограничен бројним околностима, представља значајну карику у преношењу хришћанског предања и далеко превазилази оквире парохијског свештеника. Чини се да му је важнија разумљивост и комуникативност од верности тексту, што сведочи више о његовим просветитељским него о, строго узев, проповедничким тенденцијама. У прилог овој тврдњи налазимо више аргумената.

Пре свега, домет Венцловићевих беседа можда и није толико скупен колико се у први мах чини. Истина је да његова реч није могла ићи далеко ван црквених зидина, али треба имати у виду да је често мењао парохије и да су места његовог служења, насеља на Горњем Дунаву (Сентандреја, Коморан, Острогон, Ђур), у то време међу центрима развоја српског друштва. Затим, његови преводи беседа са црквенословенског приређени су тако да у највећем отклоне или бар умање баријере између изворног текста и слушаца. Венцловић настоји да користи лексику којом они сами располажу, а текст стилизује тако да буде што ближи обичном, свакодневном говору. Често настоји да места за која сматра да би могла бити неразумљива разјасни, не устручавајући се да декомпонује симболику изворног текста. Такође, труди се да одржи пажњу слушаца, оживљавајући сувопаран текст или подвлачећи суштину приповести коју преноси.

Све ове чињенице говоре у прилог Венцловићевог јасног и свеобухватног труда да хришћанско предање пренесе не само формално, већ и суштински, не као окамењене списе, већ и у свакодневној пракси. Традицију не преноси само ради ње саме, већ дајући јој контекст и настојећи да својим слушаоцима укаже на њен смисао непосредну „духовну корист“.

⁸ О овој теми видети: Стефановић-Бановић (2015, 26–27).

Литература

- Andelković, Maja. 2008. *Propovedi na Dan Hristovog rođenja u prevodu i preradi Gavrila Stefanovića Venclovića*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.
- Cerović, Ljubivoje. 1997. „Srbi u Slovačkoj.“ Rastko.
http://www.rastko.rs/antropologija/ljcerovic_srbi_slv.html#_Toc41264083
6. Pristupljeno 12.3.2017.
- Ivić, Pavle. 1997. „Jezik Gavrila Stefanovića Venclovića i srpski govori oko Budimpešte.“ *Hungaro-slavica (Elte Szláv Tanszéksoportja)*: 97–100.
- Jovanović, Vladan. 1911. „O jeziku Gavrila Stefanovića Venclovića.“ *Dijalektološki zbornik Srpske kraljevske akademije* 2: 105–306.
- Jovanović, Tomislav. 2000. *Stara srpska književnost. Hrestomatija*. Beograd: Filološki fakultet, Kragujevac: Nova svetlost.
- Jovanović, Tomislav. 2004. „Priča o tri prijatelja kao propoved kod Gavrila Stefanovića Venclovića.“ *Račanski zbornik* 8–9: 37–47.
- Kovijanić, Risto. 1953. „O Gavrilu Stefanoviću-Vencloviću.“ *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 1: 164–165.
- Milovanović, Čelica. 1981. „O izvorima i književnom postupku Gavrila Stefanovića Venclovića.“ *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 29 (1): 27–42.
- Milovanović, Čelica. 1982. „O izvorima i književnom postupku Gavrila Stefanovića Venclovića, II.“ *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* 30 (1). Novi Sad. 5–17.
- Pavić, Milorad. 1972. *Gavril Stefanović Venclović*. Beograd: Srpska književna zadruga.
- Popović, Dušan i M. Bogdanović. 1956. „Devet pisama Gavrila Stefanovića Venclovića.“ *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik* IV–V: 233–247.
- Popović, Dušan. 1959. *Srbi u Vojvodini*. Novi Sad: Matica srpska.
- Radonić, Jovan, Mita Kostić. 1990. „Invitatorija cara Leopolda I i privilegije srpske.“ *Seoba Srba 1690*. Beograd: 43–54.
- Skerlić, Jovan. 1923. *Srpska književnost u XVIII veku*. Beograd: Izdavačka knjižarnica „Napredak“.
- Stefanović, Dimitrije. 2002. „O nekim jezičko-stilskim osobinama Venclovićevih spisa o svetoy Petki.“ *Račanski zbornik* 7: 49–60.
- Stefanović-Banović, Milesa. 2015. *Besede, slova i pouke na Blagovesti u prevodu i preradi Gavrila Stefanovića Venclovića*. Doktorska disertacija. Beograd: Filološki fakultet.

- Timotijević, Miroslav. 1995. „Gavril Stefanović Venclović i barokna piktoralna poetika.” *Račanski zbornik* 1: 61–76.
- Timotijević, Miroslav. 2000. Suze i zvezde: o plaču Bogorodičinih čudotvornih ikona u baroku.
http://www.rastko.rs/rastko-ukr/au/timotijevic_cudotv.html. Pristupljeno 12.3.2017.
- Trifunović, Đorđe. 1972. Srpska književnost u književnoj kritici – stara srpska književnost I, Beograd.
- Trifunović, Đorđe. 2013. „O nekim pitanjima proučavanja Poučenija izabranih u starim slovenskim književnostima.” *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* LXXIX: 3–18.

Примљено / Received: 19. 01. 2017.

Прихваћено / Accepted: 21. 08. 2017.